

Кривица, одговорност, катарза и казна

УДК :343.221 (= 861) : 341.322 (497.1)

Проф. др Жарко Требјешанин*

У раду се аналитички и објективно сагледава крупан и деликатан проблем тзв. српске кривице за ратне злочине у недавно минулим ратовима на простору СФР Југославије.

Аутор критикује екстремна становишта, како оно са којег се негира да је злочина било на српској страни, тако и оно друго – да је злочина било готово искључиво на српској страни и да је за њих крив цео српски народ. Аутор је образложио своје мишљење да не постоји колективна кривица и да свако инсистирање на њој води на траг до трибалистичког схватања правде.

Постоји само индивидуална кривица, коју утврђују надлежне институције (судови), и треба је разликовати од одговорности (моралне, политичке, објективне и субјективне). Право питање није да ли је крив или није целокупан српски народ, него ко је, за шта и у коликој мери крив за конкретне злочине, а ко је све (организације, удружења, институције, појединци) и колико одговоран за стварање атмосфере нетрпеливости и за подстицање дискриминације и прогона грађана на верској и националној основи.

Кључне речи: ратни злочини, кривица, одговорност, казна, катарза, денацификација.

Крајње деликатна, веома осетљива, болна и комплексна тема српске кривице и одговорности за једну промашену политику која је довела до ратова, ратних злочина, „етничког чишћења“ и многих других несрећа, најрадије се прећуткује, „гура под тепих“, или се отвара на груб и непримерен начин, од којег има више штете него користи.

Порицање и потискивање непријатне истине не доноси ништа добро и може да има само рђаве последице. То што о кривици ћутимо,

* Аутор је професор на Дефектолошком факултету у Београду.

неће учинити да она волшебno нестане. Потискивање свести о кривици и одговорности, напротив, може само допринети да нерешени проблем постане још већи и тежи. Ми се са болном истином морамо суочити, а основни услов за то јесте да можемо о том проблему отворено, аргументовано и разговетно да говоримо. За сада, таквог разговора није било.

Када се код нас, спорадично и стидљиво, поведе деликатни разговор о ратним злочинима почињеним од стране Срба у име „виших националних интереса“ и о „српској кривици“, расправа је, по правилу, блокирана већ на самом почетку, и то из два разлога. Први је тај што је наша јавност веома оштро подељена око питања кривице српског народа, а други разлог је то што се само питање не поставља довољно добро и прецизно, што је нужан услов за плодну расправу.

Једна половина грађана Србије, према истраживањима јавног мњења, пориче да су Срби чинили било какве злочине или тврди да нема сазнања о томе. Део оних који и признају да је било злочина и са српске стране одмах додају да је било много више злочина на другој страни (хрватској, муслиманској, албанској), баш као да то умањује или чак потиरे српске злочине. Можда тек четвртина грађана Србије признаје да је било злочина који су починили Срби и да је, отуд, неизбежно суочавање са том горком истином. У мањини су, али веома гласни, они који захтевају да се цео народ суочи са кривицом и који траже да се изврши „денацификација“ у Србији.

Српски народ је колективно крив или колективно невин

Питање српске кривице често се у нашој јавности поставља не само агресивно, већ исувише грубо, паушално, што, наравно, већ на почетку сваки разговор о томе чини неуспешним, јаловим. Не може се питање кривице поставити тако што ће се целом народу гурати прст у око, и, потом, очекивати да он доживи „катарзу“! Тако, на пример, не може питање српске кривице да отвара филозоф, познати „антиратни профитер“, који је нескривено пристрасан, који прави пропагандне филмове и организује хајку на Србе, као што је то недавно покушао Бернар Анри Леви у REX-у. „Дијалог“ таквог типа своди се на дељење моралистичких лекција с једне стране, и на агресивну одбрану свог народа, с друге стране. Уместо отпочињања истинског конструктивног разговора, тако замишљен дијалог може да буде само разговор глувих или обична кафанска свађа, са обоостраним вређањем и псовкама. А још мање имају моралног права да говоре о српским злочинима и потреби да сви осумњичени Срби за ратне злочине одмах испоруче ад хок суду у Хагу, они шефови невладиних

организација за заштиту људских права који су истовремено спремни да све америчке ратне злочинце бланко, унапред, ослободе одговорности пред сталним Међународним кривичним судом у Хагу!

На кључно питање о томе *да ли је српски народ крив* не може се озбиљно и одговорно одговорити са „да“ или „не“. Наиме, неопходно је да се, прво, адекватније дефинише наш проблем, да би и расправа о њему била плоднија и конструктивнија, а да би се у томе успело треба, пре свега, у најкраћем размотрити два изразито супротстављена, оштро поларизована гледишта.

Да ли постоји колективна кривица/невиност?

Они који се залажу за „денацификацију“ и колективно покајање тврде, експлицитно или имплицитно, да се може говорити о *колективној кривици српског народа*. Према том, веома радикалном схватању нису криве само вође него и цео народ, који их је изабрао, обожавао и следио. Крив је српски народ који је на изборима више пута дао легитимитет и плебисцитарну подршку свему ономе што је Милошевић чинио у њихово име. Криви су чак и они који су се бунили јер се нису довољно жестоко и ефикасно побунили против деспотије.

Таквом становишту се може ставити више озбиљних приговора. Са становишта права, не може се говорити о колективној кривици, јер то подразумева трибалистичку логику, односно регресију на обичајно право племенске заједнице према којем је за злочин који је починио било који припадник племена одговорно цело племе, па „праведна освета“ може да стигне било ког његовог члана. У савременом праву злочин мора да се индивидуализује и кажњава се само онај појединац за кога је судски доказано да је прекршио закон и починио злодело.

Али и са другог становишта, са становишта етике и политике, тешко је бранити тезу да су сви Срби криви без обзира на то да ли су на било који начин допринели учвршћивању Милошевићевог режима и да ли су подржавали његову политику (зар могу бити криви и данашњи млади људи који су у време успона Милошевића били малолетни, дакле, деца?) Неморално и цинично је оптуживати све Србе да су криви, без обзира на то да ли су подржавали недемократски режим или су се свим силама – у опозиционим политичким странкама, на грађанским протестима и митинзима, у Отпору, на трибинама, у медијима, на Универзитету – борили против њега и због такве активности били прогањани и кажњавани! Како се, само зато што су Срби, могу изједначити коловође и целати деспотског режима, с једне, и њихове жртве, с друге стране?

Када је реч о становишту којим се постулира колективна политичка кривица Срба и тражи њихово колективно покајање и извиње-

ње другим народима жртвама, оно је у том екстремном виду неприхватљиво, али и садржи извесно скривено зрно истине. Наиме, свакако да се питање „српске кривице“ не може истински решити ако се сва одговорност свали на Слободана Милошевића и неколико његових сарадника или само на оне који су непосредно чинили злочине. То би значило да је кривице ослобођен велики број људи за које се с правом може сумњати да нису невини у суровим ратовима који су се водили на простору СФР Југославије.

Друго екстремно становиште: да је целокупни *српски народ у потпуности невин*, да су невине и његове вође јер су само водиле дефанзивну политику усмерену на одбрану права на опстанак српског народа, такође је тешко озбиљно и аргументовано бранити. Људи који бране то националистичко становиште спремни су да зажмуре пред злочинима полицијских, војних и паравојних снага који су у име српског народа убијали и пљачкали, правдајући те злочине фразама да су „почињени у самоодбрани“, „да су у сваком рату злочини неизбежни“, да су „наши злочини много мањи“ или, пак, да су те злочине чинили не Срби, већ „изроди“ српског народа. Један мањи број националиста спреман је одскоро, нарочито после детронизовања диктатора, да сву кривицу свали искључиво на Милошевића, те да му тако додели улогу жртвеног јарца.

То гледиште о тобож свеопштој невиности Срба, који су били само жртве насиља, нажалост, није тешко побити аргументима, а то су доказани злочини које су чиниле оружане снаге у име српског народа. Да ти злочини нису чињени једино у самоодбрани лако се може закључити чак и из извештаја режимских медија, који су извештавали, на пример како, „голоруки браниоци српских огњишта“, километрима далеко од својих кућа, бомбардују, руше пале и „чисте“ куће „агресора“. А када се за непобитно утврђена масовна стрељања заробљених војника и цивила од стране српских војних и паравојних снага каже да то и нису Срби, већ „олош“, „кукољ“ и слично, то је онда, заправо, једно циркуларно, псеудообјашњење, а заправо оправдавање, којим се увек, већ унапред, може оспорити сваки злочин учињен „са наше стране“, по принципу да то и нису „наши“, већ су неки „изроди“. Логика таквог закључивања је таутолошка: прави Срби се у рату понашају витешки и никада не чине злочине, те, дакле, ако се утврди да је негде неки Србин учинио злодело, то значи да он није „прави“.

Ко је све, за шта и колико крив?

За почетак успешног разговора о злочинима и кривици, дакле, неопходно је само да се питање постави довољно добро артикулисано, јасно и прецизно. Уместо да се, као до сада, безуспешно питамо да

ли смо сви криви или не, треба се упитати *ко је све и за шта крив*. Сигурно је да нису исто криви они политички моћници који су доносили одлуку о рату и миру, о бомбардовању или стрељању, и они њихови поданици који су то отворено или прећутно подржавали, нису исто криви, „добошари рата“ и „пси рата“.

Неопходно је, даље, установити и тачан *степен кривице* свих оних који су на овај или онај начин учествовали у злочинима. Мора се судским путем установити кривица оних који су издавали налоге за злочине, који су подстицали мржњу и нагонили на злочине, као и непосредних извршилаца. Нико од њих не би смео да остане некажњен.

Огромна је кривица оних који су издавали наређења за отпочињање међуетничких ратних сукоба и за извођење ратних операција, као и оних који су започињали и водили операције „чишћења терена“ и слично. Неоспорна је кривица и оних који су били слепо послушни у спровођењу тих монструозних планова и конкретних злочиначких наредби. Више се нико, после суђења нацистима у Нирнбергу, не може уверљиво и успешно бранити тиме да је само извршавао наређења својих претпостављених. Они су несумњиво криви што нису одбили да почине злочине.

На оптуженичку клупу морају да седну и сви они који су здушно, добровољно или по наредби, дували у ратне трубе: политичари, уредници државних медија (пре свега РТС-а, „Политике“, Радио-Београда) и новинари који су плански, организовано и бесрамно агресивно подстицали међунационалну, међуверску и идеолошку мржњу и позивали на истребљење „усташа“, „балија“, „домаћих издајника“ и других „непријатеља“.

Ко је и колико одговоран?

Али, осим правне *кривице* постоји и *одговорност*. Зато је, даље, потребно да се утврди политичка и морална одговорност оних који су подржавали и правдали апсолутистички и злочиначки режим Слободана Милошевића. То су, пре свега, чланови странака (СПС, ЈУЛ и СРС) које су биле на власти у доба Милошевићевог режима а који сnose политичку одговорност за једну промашену, дубоко ирационалну, националистичку и шовинистичку политику, чије су последице катастрофалне не само по српски народ него и по друге народе са којима смо дошли у крвави сукоб управо захваљујући таквој политици. Али и сви грађани, симпатизери тих странака, који су својим гласовима подржали самоубилачку политику која је Србију изоштила из света и уназадила за цео век морају да сnose последице и да се суоче са својом моралном одговорношћу за све оно што нас је снашло (ратови, убијени, рањени, избеглице, санкције, хиперинфлација, криминал, материјална и духовна беда, разарање основних вредности дру-

штва). Сви они који су се, прилично касно отрежњени непрестаним ударањем главом у зид, тек на последњим изборима одрекли Слободана Милошевића и његове штеточинске политике морају да се питају шта би било, колико би живота било сачувано, колико би прогнаних живело у својим кућама и где би Србија била данас да су то схватили раније, пре десет, пре пет или, макар, пре две – три године.

Према томе, тек сада, после тих неопходних анализа и разјашњавања, може се поставити питање о томе *ко је све* (конкретно, појединачно) и *колико крив, и ко је све* (у Влади, Скупштини, правосудју, медијима, културним институцијама, у бирачком телу) и *колико одговоран* (по свом положају или свим оним што је чинио или није чинио) *за ратне злочине који су почињени тобож у име српског народа*. Тако издиференцирано питање, чини се, добра је подлога за озбиљан, подстицајан и конструктиван разговор и омогућава добијање изнијансираног, а не грубог, црно-белог, одговора на питање о „српској кривици“.

Денацификација – кога и чему?

На крају, можемо се упитати да ли је Србији збиља потребна и да ли би била корисна „денацификација“. Та „социјално хигијенска мера“ требало би да се спроведе по угледу на сличне мере у другим земљама зараженим вирусом нацизма или расизма. Најпознатији процес „денацификације“ спровели су победници у Немачкој пошто је изгубила рат, са циљем да кроз њега прође више од три милиона Немаца за које је постојала сумња да су саучесници или извршиоци нацистичких злочина. А пошто је та мера код Немаца дала одређене добре резултате, сматра се да би је, по аналогiji, сада требало применити и на српски народ. Аналогija: Србија после Милошевића – Немачка после Хитлера, међутим, просто речено – није могућа. Пре свега, Немце је војно поразила савезничка армија, а Хитлеров нацистички режим је пао тек када су савезници окупирали Немачку. Срби су се сами обрачунали са режимом Слободана Милошевића, који је убедљиво изгубио на демократским изборима децембра 2000, а доцније су тај резултат само заштитили својом одлучном побуном у октобру исте године. Друго, владајуће партије тзв. црвено-црне коалиције (СПС, ЈУЛ и СРС), за разлику од националсоцијалистичке партије, у својим програмима (пракса је бивала другачија) никада нису проповедале националну и расну мржњу и уништење других народа или раса. Оне нису ни сада забрањене, па нема никаквог правног основа да се сматра да је свако ко је био њихов члан аутоматски крив. Сасвим је друго питање политичке одговорности чланова тих странака што су, из страха или конформизма, допустили да њихове вође во-

де политику која је била чак директно супротна страначким програмским начелима (то нарочито важи за СПС).

Али, чак и да неко пренебрегне све те аргументе и да организује масовни процес „денацификације“ у Србији суочио би се с великим отпорима и доживео би неуспех, а чак би тако непопуларном мером, можда, довео и до јачања национализма, јер би се таква операција доживела као споља наметнута казна и још једно велико национално понижавање.

Србији и њеним грађанима су за истинско освешћивање потребне сасвим друге, примереније мере. Србији је, пре свега, потребна изградња чврстих и угледних државних, друштвених и културних институција, као и установљавање и развијање демократске политичке културе и, пре свега, демократске свести и толеранције.